

Министерство образования Республики Беларусь

Учреждение образования «Барановичский государственный университет»

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина»

**СПЕЦИАЛИСТ XXI ВЕКА:
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ
КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ
КОМПЕТЕНТНОСТЬ**

Сборник материалов V Международной
научно-практической конференции

(Барановичи, 20—22 октября 2016 года)

Барановичи
БарГУ
2016

Включены материалы докладов V Международной научно-практической конференции «Специалист XXI века: психолого-педагогическая культура и профессиональная компетентность» по актуальным проблемам следующих научных дисциплин и направлений: психология, педагогика, филология, лингвистика и методика преподавания иностранных языков, человек в обществе, организация здоровьесбережения, обучение, воспитание и развитие дошкольников.

Адресовано преподавателям и студентам учреждений высшего образования, магистрантам, аспирантам.

Редакционная коллегия:

А. В. Никишова (гл. ред.), А. В. Прадун, Н. Ф. Захарченя (отв. секретари),
Е. А. Клещёва, Е. Ф. Нестер, К. С. Тристеня, А. В. Демидович, Е. И. Белая, О. Н. Фенчук,
И. В. Пинюта, А. А. Савко

Рецензенты:

доктор психологических наук, профессор Я. Л. Коломинский,
кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры русской и зарубежной литературы учреждения
образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы» О. Е. Панькова

студэнты тлумачылі тым, што цэласны ўрок дазваляе ўбачыць увесь працэс арганізацыі вучэбных заняткаў, пачынаючы з папярэдняй падрыхтоўкі і заканчваючы аналізам.

Укараненне гульні як метаду навучання сведчыць, што яе эфектыўнасць залежыць ад такіх фактараў, як наяўнасць у студэнтаў тэарэтычных ведаў па метадыцы выкладання беларускай літаратуры, ступень валодання імі літаратурным матэрыялам, узровень развіцця творчага педагагічнага мыслення, матываванасць да набыцця прафесіі, здольнасць да самааналізу і рэфлексіі. Рэалізацыя дадзенага метаду залежыць таксама ад узроўню майстэрства яе арганізатара, выкладчыка, які павінен дасканалы прадумаць усе этапы гульні, стварыць псіхалагічны камфорт на занятках.

Безумоўна, дзелавае гульні не вырашае ўсіх метадычных праблем, звязаных з прафесійнай падрыхтоўкай будучага спецыяліста, настаўніка літаратуры. Дадзены метаду навучання мае свае «слабыя бакі»: стандартнасць педагагічных дзеянняў, абстрактнасць змадэляваных сітуацый, незканомнасць часу, калі гульні імітуе цэлы ўрок. Тым не менш выкарыстанне гульні як аспекта выкладання дысцыпліны дазваляе фарміраваць практыкаарыентаваную кампетэнтнасць студэнтаў, у значнай ступені падрыхтаваць іх да пастаяннай працы ў школе. З 36 апытаных студэнтаў 33 (94,4%) адзначылі эфектыўнасць гульнівай вучэбнай дзейнасці, тлумачычы яе значнасць набыццём практычных навыкаў, больш якаснай падрыхтоўкай да праходжання педагагічнай практыкі ў школе.

Заклучэнне. Каштоўнасць гульні як актыўнага метаду навучання бачыцца перш за ўсё ў глыбокім асэнсаванні будучымі настаўнікамі літаратуры эфектыўнасці сваіх практычных дзеянняў, ва ўстойлівасці і працягласці іх актыўнасці на занятках.

Спіс цытуемых крыніц

1. Образовательный стандарт высшего образования. ОСВО 1-02 03 01-2013. Высшее образование. Первая ступень. Специальность 1-02 03 01 Белорусский язык и литература. Квалификация Преподаватель : утв. М-вом образования Респ. Беларусь 30.08.13. Минск : М-во образования Респ. Беларусь. 26 с.
2. Пионова Р. С. Педагогика высшей школы [Электронный ресурс] : учеб. пособие. Минск : Университетское, 2002. URL: <https://www.Studfiles.ru>previes/1806274> (дата обращения: 29.07.2016).
3. Трайнев, В. А. Учебные деловые игры в педагогике, экономике, управлении, маркетинге, социологии, психологии: методология и практика проведения [Электронный ресурс] : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 033400 «Педагогика». М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. URL: <https://www.static.my-shop.>product/pdf/97/962612.pdf> (дата обращения: 07.2016).
4. Там же.
5. Образовательный стандарт высшего образования. С. 6.
6. Там же. С. 7—8.

УДК 81'373.47(476)

А. У. Сямёнава, М. В. Качурка

Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Сярэдняя школа № 7 г. Баранавічы», Баранавічы

МОЎНАЯ НОРМА ЯК ПРАДМЕТ НАВУКОВАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

Уводзіны. Перабудова не толькі сістэмы адукацыі, але і ўсяго грамадства Рэспублікі Беларусь, фарміраванне высокай свядомасці кожнага яе насельніка немагчымы без высокай культуры мыслення. А яно, як вядома, непарыўна звязана з мовай. Па гэтай прычыне праблема культуры маўлення сродкаў масавай інфармацыі, у прыватнасці мовы публіцыстыкі, з'яўляецца адной з найбольш актуальных і шырока абмяркоўваецца ў тэарэтычнай і практычнай лінгвістыцы (прама або ўскосна разглядаецца ў работах М. В. Абабуркі, Г. У. Арашонкавай, А. А. Каўруса, Г. В. Кузьмянковай, В. П. Лемцюговавай, І. Я. Лепешава, А. І. Наркевіча, А. І. Падлужнага, П. У. Сцяцко, М. Я. Цікоцкага і інш.).

Паколькі публіцыстычнае маўленне звернута да шматлікай і разнастайнай аўдыторыі, яно павінна быць агульнапрынятым і агульнаразумелым, гэта значыць адпавядаць нормам беларускай літаратурнай мовы. Аднак публіцыстыка аб'ектыўна не можа поўнацэнна захоўваць усталяваныя нормы літаратурнай мовы, бо час ад узнікнення ў маўленчай практыцы новага слова да замацавання ў слоўніках становіцца перыядам яго засваення, а гэта выклікае непазбежнае сутыкненне тэорыі і практыкі. З прычыны гэтага існуе супярэчлівасць паміж неабходнасцю захавання норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы, што спрыяе павышэнню культуры маўлення, і неабходнасцю адхілення ад існуючых норм у сувязі з творчым развіццём беларускай мовы. Праблема да канца не вырашана і патрабуе далейшай распрацоўкі.

Варта заўважыць, што абвостраная ўвага грамадства да пытання аб правілах (нормах) літаратурнага выразу выявілася яшчэ ў першай палове XIX стагоддзя (В. У. Вінаградаў, 1938, 1959; А. І. Гаршкоў, 1969 і інш.). У цяперашні час норма як цэнтральнае паняцце культуры маўлення і кадыфікацыі мовы набыла асабліва сур'ёзнае навуковае і грамадскае значэнне. У паняцце «норма» ўкладваецца ўсё больш важкі лінгвістычны сэнс. Норма тлумачыцца як адзін з моўных узроўняў (Ю. Сцяпанав, 1966), як сацыяльна-гістарычны атрыбут любой мовы (В. І. Коухаў, 1974) [1, с. 36].

Асноўная частка. Варта пагадзіцца з Т. І. Тамашэвіч, што норма характарызуецца як сацыяльны рэгулятар маўленчай дзейнасці, арыентаванай на літаратурнае (узорнае і правільнае) выкарыстанне. Але норма — з’ява дынамічная, а не статычная: развіваецца мова — змяняюцца і нормы. Зразумела, што ў працэсе гэтага развіцця і зменлівасці носьбіты мовы могуць дапускаць памылкі ў выкарыстанні моўных адзінак [2, с. 22].

Даследчык Г. І. Малько адзначае, што існуюць імператыўныя нормы (строга абавязковыя, парушэнне якіх расцэнчваецца як слабае валоданне мовай і якія не дапускаюць варыянтаў) і дыспазітыўныя нормы (не строга абавязковыя, якія дапускаюць варыянты), дэскрыптыўныя (апісальныя) і прэскрыптыўныя (прадпісальныя) [3, с. 8]. Як вядома, ва ўсіх развітых краінах моўныя нормы дэскрыптыўныя. Аднак нормы беларускай мовы вымушаны быць прэскрыптыўнымі.

Што да прыкмет моўных норм, то вылучаюць наступныя: адносная ўстойлівасць, тыповасць, распаўсюджанасць, адпаведнасць узусу і магчымасцям сістэмы мовы, пераважнасць і абавязковасць, адлюстраванне рэальных тэндэнцый развіцця мовы [4, с. 17].

Аналіз навуковай літаратуры па праблеме, якая даследуецца, дазваляе зрабіць вывад, што асноўнымі крыніцамі моўных норм з’яўляюцца творы пісьменнікаў, агульнапрынятае сучаснае ўжыванне, дадзеныя апытвання, навуковыя даследаванні вучоных, мова сродкаў масавай інфармацыі.

Варта адзначыць, што вучоныя адрозніваюць нарматыўнасць мовы ад нармалізацыі мовы. Нарматыўнасць — гэта афіцыйная замацаванасць ці традыцыйная агульнапрынятасць літаратурных норм, а нармалізацыя — працэс выпрацоўкі літаратурных норм [5, с. 7]. Так, К. С. Гарбачэвіч лічыць, што прызнанне нарматыўнасці моўнага факта павінна абавязкова на абаўязковую наяўнасць трох прымет: 1) моўнага узусу; 2) адпаведнасці гэтага моўнага выразу магчымасцям сістэмы літаратурнай мовы (з улікам яе гістарычнай перабудовы); 3) грамадскага адабрэння дадзенага моўнага узусу [6].

Нармалізацыя беларускай мовы ўмоўна разглядаецца як выпрацоўка літаратурных норм на ўсіх моўных узроўнях у перыяды да 1933 года, на працягу 1933—1957 гадоў і пасля 1957 года. Першы перыяд (да 1933 года) характарызуецца як працэс выпрацоўкі і стабілізацыі літаратурных норм на нацыянальнай глебе. Другі перыяд (1933—1957 гады) — працэс збліжэння выпрацаваных норм з рускамоўнымі. Трэці (пасля 1957 года) — вызваленне ад рускамоўнага ўплыву [7].

Як вядома, афіцыйнае прызнанне нормы называецца яе кадыфікацыяй. Кадыфікацыя — гэта «пісанае правіла», пісьмовая фіксацыя моўнай нормы ў нарматыўных граматыках, даведніках і слоўніках [8, с. 6]. Згодна А. А. Лукашанцу, сёння нарматыўную базу беларускай мовы складаюць «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» ў 5 т., 6 кн., «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы», акадэмічныя «Граматыка беларускай мовы» ў 2 т. і «Беларуская граматыка» ў 2 ч., нарматыўны «Слоўнік беларускай мовы» (Мн., 1987), Закон Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», а таксама разнастайныя энцыклапедычныя, двухмоўныя і тэрміналагічныя слоўнікі. Дарэчы, гэтыя і іншыя фундаментальныя працы, падрыхтаваныя ў акадэмічным інстытуце мовазнаўства, не толькі забяспечылі беларускай мове статус адной з найбольш даследаваных славянскіх моў, але і высокі прэстыж акадэмічнага мовазнаўства ў славянскім свеце [9, с. 144].

Разам з тым важна адзначыць, што назіраецца шмат нявысветленых і спрэчных момантаў у вывучэнні моўнай нормы. Так, не раскрыта да канца прырода моўнай нормы, няма дакладнага апісання сістэмы нормаў сучаснай мовы, не ва ўсіх выпадках устаноўлены напрамкі іх развіцця. Гэта тлумачыцца, на думку К. С. Гарбачэвіча, і складанасцю дадзенага лінгвістычнага паняцця (наяўнасцю некалькіх, часам супярэчлівых прымет), і яго двухпланавасцю (норма пісьмовага і норма вуснага маўлення), і інтэнсіўным узаемапраціканнем стыляў сучаснай літаратурнай мовы, і анамаліямі ў акцэнталагічным і граматычным ладзе, і інш. [10].

Як адзначаюць лінгвісты, літаратурная норма — катэгорыя гістарычная, адносна ўстойлівая і адначасова зменлівая. Гэта значыць, што ў працэсе моўнай эвалюцыі норма рухаецца ад старой да новай якасці і дапускае ў сваіх межах варыянты. З цягам часу адны з гэтых форм могуць устарэць і не быць разнастайнымі.

Трэба адзначыць, што з’ява варыянтнасці трывала прыцягвае ўвагу даследчыкаў. Апошнім часам яна стала асноўным аб’ектам вывучэння новага раздзела мовазнаўства — арталогіі — навукі аб правільнасці мовы. Праблема варыянтаў і іх адносін да нормы распрацоўваецца даследчыкамі на розным матэрыяле — арфаэпічным, лексічным, граматычным, адпаведна апісаны і розныя віды варыянтаў у сучаснай мове [11, с. 44].

На думку І. Р. Шкрабы, у межах моўнай стратыфікацыі ўзаемадачынненні нормы і варыянтнасці можна акрэсліць наступным чынам.

Фанетычныя варыянты, адлюстроўваючы сістэму мовы і грунтуючыся на ёй, характарызуюцца значнай устойлівасцю і паслядоўнай кадыфікаванасцю. Калі ж варыянты ёсць адбітак дзеяння старажытных фанетычных законаў, што не ўпісваюцца ў сістэму сучасных фанетычных асаблівасцей, то адзначаюцца парушэнні нормы (так, *квель* (да *кволя*) і *нядэшлы* (да *нядошлы*) як вынік адступлення ад закону пераходу [e] у [o] ёсць парушэнне нормы).

Марфалагічныя нормы не пазбаўлены варыянтнасці, прычым яна ўласціва ім у большай ступені, чым фанетычныя. Тлумачэнне гэтаму ў тым, што імкненне да генералізацыі марфалагічных заканамернасцей спрыяе пашырэнню іх на новыя адзінкі, інакш адбываецца перанос адносін, што ахоплівае адну пару варыянтных адзінак, на іншую пару: у межах дапушчальнай нормы *адзяюся*, аднак *сумняваюся* пры падабенстве *адзявацца* — *сумнявацца*, у выніку фармальнага выроўнівання маем ненарматыўны варыянт па аналогіі — *сумняюся*.

Найбольш шырока кадыфікаваныя варыянты прадстаўлены ў сферы словаўтварэння: *вобзем* — *вобземлю*, *выветраць* — *выветрыцца*, *літургійны* — *літургічны*, *непаваротны* — *непаваротлівы*, *выкрывальны* — *выкрываўчы*, *калатня* — *калатнеца*, *кравецтва* — *краўцоўства*, *ласіца* — *ласка*, *суседзіць* — *суседнічаць*, *лячыць* —

лекаваць, багамол — багамолец, рылаты — рыласты, пастушыны — пастухоўскі, лісцяны — лісцяны, стыгма — стыгмат і інш. [12].

Калі размеркаваць варыянты паводле характару іх адносін да літаратурнай нормы, то можна вылучыць некалькі груп такіх моўных фактаў:

1) варыянты, што выходзяць за межы літаратурнай нормы: *бруштын (буриштын), салаш (шалаш), гіранічны (іранічны), чарэсня (чарэшня), квасоля (фасоля)* і інш. [13];

2) варыянты, якія прымаюцца літаратурнай нормай і не адрозніваюцца ва ўжыванні якой-небудзь стылістычнай афарбоўкай: *змоўчаць — змаўчаць, высакароднасць — высакародства, настурка — настурцыя, цараваць — царстваваць* і інш. [14];

3) варыянты, якія знаходзяцца на мяжы літаратурнай мовы, яны стылістычна пазначаны і ўжываюцца ў вусных разнавіднасцях мовы: *камiны — комины, каўняры — каўнеры, мары — моры, балаты — балоты* і інш. [15].

Заклучэнне. Варыянтнасць — гэта параджэнне аб'ектыўных законаў развіцця моўнай сістэмы, выяўленне яе дынамічнасці, своеасаблівага форма эвалюцыі мовы. Варыянты існуюць на ўсіх моўных узроўнях. Нормы, заснаваныя на выбары варыянтаў, маюць, як правіла, верагоднасны характар, гэта значыць патрабуюць ад носьбіта мовы свядомага стаўлення да рэкамендацый, уліку задумы, намераў і характару зносін, іх мэт і магчымых вынікаў. Лічым, што, каб ад заканамерных вар'іраванняў моўных сродкаў адрозніваць памылкі, ці ненарматыўныя варыянты, трэба ведаць норму.

Спіс цытуемых крыніц

1. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма. Ленинград : Наука, 1978. 120 с.
2. Тамашэвіч Т. І. Культура і тэхніка маўлення. Гродна : ГрДУ, 2003. 137 с.
3. Лукашанец А. А. Беларуская мова ў сучасным свеце // Польша: літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс. 2010. № 9. С. 138—151.
4. Горбачевич К. С. Изменение норм русского литературного языка. Ленинград : Наука, 1971. 123 с.
5. Абабурка М. Культура беларускай мовы. Мінск : Выш. шк., 1994. 122 с.
6. Горбачевич, К. С. Вариантность слова и языковая норма. С. 49.
7. Тамашэвіч, Т. І. Культура і тэхніка маўлення. С. 9.
8. Лепешаў, І. Я. Основы культуры мовы і стылістыкі: практыкум : вучэб. дапаможнік. Мінск : Універсітэцкае, 1989. 207 с.
9. Малько Г. І. Руска-беларуская інтэрферэнцыя ў перыядычным друку Рэспублікі Беларусь (лексічны і граматычны ўзроўні) : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01; 10.02.02; 26.03.2004. Мінск, 2004. 20 с.
10. Горбачевич К. С. Изменение норм русского литературного языка. С. 9.
11. Шкраба І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове. Мінск : ТАА «Асар», 2004. 120 с.
12. Там жа.
13. Там жа.
14. Там жа.
15. Там жа.

УДК 37.016:808.5

Ю. Б. Храпік

Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Гімназія № 5 г. Баранавічы», Баранавічы

ФАРМІРАВАННЕ ВЫМАЎЛЕННЫХ УМЕННЯЎ І НАВЫКАЎ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ў ПЕРШЫМ КЛАСЕ

Уводзіны. Камунікатыўная культура найперш праяўляецца ў нарматыўнай дакладнасці мовы малодшых школьнікаў, яе адпаведнасці патрабаванням на першапачатковым этапе навучання, якія ўключаюць захаванне нормаў вымаўлення, націску, слова- і формаўжывання, пабудовы словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў. Авалоданне формамі вуснай і пісьмовай мовы, асэнсаванне норм літаратурнай мовы павінна адбывацца на ўсіх узроўнях моўнай сістэмы — вымаўленчым, лексічным, граматычным.

Фарміраванне навыкаў літаратурнага вымаўлення — працяглы працэс, які патрабуе ад настаўніка метадычнай паслядоўнасці. Пачынаецца гэты працэс найперш з вывучэння вуснай мовы вучняў, устанавлення прычын тыповых вымаўленчых памылак (напрыклад, памылкі, выкліканыя фанетычнай інтэрферэнцыяй, няведаннем норм беларускага літаратурнага вымаўлення, слаба развітым моўным слыхам вучняў, пранікненнем у мову дыялектных асаблівасцей).

Засваенне беларускай мовы малодшымі школьнікамі забяспечвае іх важнейшую патрэбнасць — камунікатыўную. Руская і беларуская мовы, з'яўляючыся блізкароднаснымі, маюць аднолькавую лінгвістычную сістэму, пэўную колькасць агульнай лексікі, інтанацыйнае падабенства. З аднаго боку, гэта палягчае працэс асэнсаванага ўспрымання беларускай мовы, а з другога — стварае перашкоды пры ўспрыманні беларускага маўлення рускамоўнымі вучнямі.

Ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму патрабуецца абвостраны слых, здольны адрозніваць акустычна блізкія з'явы, таму вымаўленчыя навыкі павінны выпрацоўвацца на ранніх этапах навучання.